

Front Cover

Back Cover

Title Page

Nga Korero O TE HUI O TE Whakakotahitanga I TU KI TE Tiriti o Waitangi. Aperira 14, 1892. Akarana: I Perehitia E Wiremu Makura, Hai Tiriti. Nga Korero O TE HUI O TE Whakakotahitanga I TU KI TE Tiriti o Waitangi. Aperira 14, 1892. Akarana: I Perehitia E Wiremu Makura, Hai Tiriti.

Te Tiriti o Waitangi Pewhairangi Aperira 14th, 1892.

I noho te whakaminenga o nga Rangatira o nga motu erua o Aotearoa me te Waipounamu nga motu kua karangatia nei ko Nui Tireni ite 14 o ngara o Aperira, 1892. Ko nga tangata i hui ki taua whakakotahitanga he mea ata whiri whiri e o ratou iwi i noho atu i o ratou Kainga, i tuhia mai hoki eaua iwi o aua tangata i haere mai nei, he pukapuka whakamana i a ratou kia whakaaturia ai aua pukapuka ki te aroaro o te whakaminenga onga Rangatira o Nui Tireni Kia mohio tuturu ai taua whakaminenga he mea whakamana ratou na o ratou Iwi, a ka whai mana a ratou tikanga e whaka oti ai i roto i taua hui. Ko aua Rangatira i huihui nei Ki te Tiriti o Waitangi no roto i a Iwi i a Iwi e noho ana i a wahi i a wahi o Aotearoa mete Waipounama Koia enei nga ingoa o aua Rangatira menga ingoa o ratou Iwi meo ratou kainga. Wihapi Pakau teina o Witako Ngati Awa Poneke Wiparata te Kakakura ngati toa te Atiawa Taranaki. Ngati Ruanui Waikanae Tamihana te Hoia Ngati Raukawa Otaki Meiha Keepa Te Rangihiwini Whanganui Ngarauru, Rangitane, Muaupoko Te Mana O Tawhaki, Ngawairiki, Ngati Apa, Turakina, Te Maraku, Ngati Tuwharetoa, ngati Tekohera, Taupo Hoani Nahe, Ngati maru, ngati Tamatera, ngati Pukenga, ngati Paoa, Hauraki, Hamiora Mangakahia Moehau, Whangapoua Whitianga, Harataunga Akapita Tetewe Ngai terangi Tauranga, Eru teuremutu, Matega Taiwhanga Hori Taiawhio te Arawa katoa katoa, Te Ramaapakura Ngati Awa Whakatane, Teteko, Paora Taia Te Whakatohea mete Whanaupanui Opotiki, Tuta Nihoniho Apiata te Hame Ngati Porou, timata i Tikirau tae noa ki Tokaataiau, Wipere, Timikara Turanga Katoa Mete Urewera Hoani Kehua te Mahia, Nuhaka, Whakaki, Kahungunu, Tamihana Huata, Kerei Teota Kahungunu, Wairoa, Waiau, Whakapunake, Waikare, Mohaka, Hekengarangi, Peni Te Ua Mohi Teatahikoia, Wi Rangirangi, Peni Tepuna Kahungunu, Waikari, Whanganui-a-rotu, Ahuriri, me ona rohe katoa, Patea, Hineuru, Tunuiaranga, Kahungunu, Wairarapa, Here taunga.

Timoti Te Whiu, Hoani Maaka Ngaitahu me Ngati Mamoe, te Waipounamu

Heta Paikea, Hauraki, Ngati Whatua, Kaipara. Taurau Kukupa Mari Te Hautakiri Wiremu Pomare Pomare Kingi, Tito, Pouaka Parere, Netana Patuawa Rikihana Te Parawhau, Te Rarawa, Tekoroa, Ngati Whatua, Whangarei, Mangakahia, Wairoa, Opunake, Hapaku Maetara, Wiki Tepa, Toi Ngati Korokoro, Waimamaku, Hare Tana Waiwhatawhata Pere Riwhi Re Te Tai Whirinaki Te Hikutu, Hokianga, taha tonga Kohipara Mohi Wikitahi Wairama Kereama Pihi Ngati hau Omanaia, H. M. Tawhai Raniera Wharerau Heta Te Tuhi Waipapa, Hemi Papakakura Waima Pairama Tetihi, Utakura, Miti Kakau Hori Karaka Tawhiti, Piripi Rakena Ngapuhi, Rarawa, Mangamuka.

Temaunga, Hone Papahia Herewini Te Toke, Heremia Tawake, Te Wharemate Rarawa, Waihou (ki waho), Whakarapa, Orongotea, Whangape, Timoti Puhipi Rarawa, Ahipara, Kaitaia, Te Awanui, Karaponia, Eparaima Kapa Hare Rewiti Wiki Tewhai Teaupouri, Rerenga wairua, Heta Tehara Iraia Peti Tane Haratua Hone Ngapua Wiremu Katene Maihi Kawiti.

Ngapuhi Pewhairangi.

Konga Rangatira enei i haere mai ki te whakahaere tikanga monga take i panuitea i nga panui pohiri.

Konga tangata i tae mai ki taua hui 1342.

Tiriti O Waitangi Aperira 14th, 1892.

- Kia whakapaingia a Ihowa te Atua o Aperahama, te Atua o Ihaka, te Atua o Iharaira Koia nei te Atua o tatou tupuna nana nei ratou i arahai ora mai ite moana nei i whiti mai ai ki enei motu e noho nei tatou. Me hoatu te kororia kia ia ake, ake, ake.

E hoa ma enga rangatira whaimana onga iwi Maori onga motu e rua o Aotearoa mete Waipounamu kua hui mai nei kite Tiriti o Waitangi

Tena Koutou Katoa.

Kiaoratonu. Ma te Atua Tatou e tiaki e manaaki e whakakaha kite whakahaere inga tikanga pai e ora ai te iwi Maori menga motu i runga ano ite aroha mete whakapono.

Tenei ahau te tu nei i mua i o koutou aroaro enga rangatira onga iwi kite hoatu kia koutou ite nui ote hari mete koa onga ngakau o nga rangatira menga iwi ote pito whakararo mai o Akarana, mo ratou kua kite a tinana atu ia koutou kua huihui tahi nei koutou me matou kite Tiriti o Waitangi nei kite ata whiriwhiri me te ata tirotiro inga ritenga katoa o roto inga take meake nei whakatakatoria atu ki o koutou aroaro kia mahia.

Ka whakatakatoria e taku komoti.

• *Ki o koutou aroaro kia whiriwhiria nga take tuatahi i whakaaetia e o tatou tupuna, matua hoki, ara.*

Kote runanga whiriwhiri ote tau 1835.

Kote Tiriti o Waitangi 1840.

Kote rarangi 71 o te ture nui mo Nui Tireni o te tau 1852.

Kia kaua e tupu ake he raruraru i waenganui onga iwi o Nui Tireni.

Ma koutou ano hoki e whakatakoto a koutou nei take i kite ai he pai, he marama mo tenei whakakotahitanga kite aroaro o to koutou whakaminenga rangatira i roto i tenei huihuinga kia whiriwhiria.

Ka ata whakakitea ano hoki kia koutou nga pukapuka rarangi ingoa i hainatia enga iwi maori i runga inga motu e rua o Aotearro mete Waipounamu mo tenei whakakotahitanga o te iwi Maori.

Ka whakina ano hoki ki tenei whakaminenga nga manaakitanga mai a nga iwi kinga kai whakahaere ite haina onga iwi Maori i roto inga tau e rua kua pahure ake nei.

Ka panuitia ano hoki te pukapuka rarangi ingoa onga rangatira i whiriwhiria mote runanga ote kotahitanga ote iwi Maori i tuhia Nei ite tau 1889, no roto inga iwi e wha. Ngapuhi, Terarawa, Teaupouri, me Ngatiwhatua engari e puare ana mote whakauru mai o etahi onga rangatira ki roto ki taua runanga whiriwhiria te hunga kahore i uru i mua.

Ka korerotia ano hoki kia koutou nga iwi kaore i tuhi io ratou ingoa ki roto inga pukapuka whakatuturu ite whakaaetanga kite whakakotahitanga o te iwi Maori.

Ka panuitia atu ano hoki te pukapuka ate komiti i whiriwhiria ite hui i tu ki Omanaia Hokianga ite 15 onga ra o Mei, 1890.

menga mahi katoa ate komiti i muri iho.

Hoi Ano.

*HETA TE HAAHA, Timuaki
o te Tiriti o Waitangi.*

I te mutunga ote whaikorero a Heta Te Haara ka nukuhia te korero mo te Turei 19 onga ra o Aperira, 1892. I te Turei 19 onga ra kapuare ano te whare. Ka noho ko Raniera Wharerau hei tiamana. Ka korero te tiamana ki te whakaminenga ka mea. Kua tukua atu e Heta te Haara nga take he i mahinga ma te Whakaminenga Rangatira nei. Ka korero atu hoki ahau i te tokomaha onga tangata onga motu e rua o Aotearoa me te Waipounamu kua tuhi i o ratou ingoa kinga pukapuka whakatuturu i te tangata ki roto i te Whakakotahitanga. Nga pukapuka i haria e ahau e Hapakuku Moetara, Penetaui kia haina nga iwi, i roto inga tau e rua kua mahue ake nei; ko te tokomaha ote hunga i whakaee e 20934. Na, ka whakaatu ahau ki tenei whakaminenga ki te tangata e tu i muri iho i au, a mana e whakamarama nga tikanga o roto inga take kua whakatakatoria atu nei e te tumuaki e H. Te Haara ki te aroaro o tenei Whakaminenga Rangatira ko Mangakahia.

Ka tu a Mangakahia ka mea, Ka nukuhia te whare mo te 2 onga haora. Ite 2 p.m. ka tuhera te whare. Ka tu a H. Mangakahia i te aroaro o taua whakaminenga ka mea "Kia ora tonu te Tumuaki Honore o tenei whakaminenga katoa me te Tiamana Honore kei te aroaro onga Rangatira Ariki i roto i tenei whare i te Tiriti o Waitangi. Kia ora tonu koutou nga Rangatira honore, he ariki nei koutou no ia wahi no ia wahi onga motu e rua o Aotearoa me te Waipounanau menga motu hoki e tata ana ki enei nga motu kua karangatia ake nei, ara ko Nui Tireni. Tena koutou katoa.

Tenei ahau kei te whakamoemiti me te whakawhetai ki te Honore Tiamana kua karanga nei i au kia tu i mua i o koutou aroaro e tenei huihuinga nui onga ariki onga motu e rua kua whakamarama ai ahau inga ritenga onga take e wha i takua nei ki te whakaminenga. Koia tenei taku whakamarama inga tikanga i meatia ai kia tu he huinga penei monga iwi Maori o enei motu ki te Tiriti o Waitangi nei, ki te mahi inga tikanga onga take e wha kua whakatakatotia e te Honore Tumuaki ki te aroaro o tenei whakaminenga i te 14 onga ra o tenei

marama.

I te mea kua rongo nga iwi Maori katoa o enei motu e rua i te mamae me te taumaha i raro i te mana onga hanganga ture a te Paremata o te Kawanatanga o Nui Tireni i nga tau maha kua mahue ake nei, na reira i kimi ai nga iwi Maori o enei motu inga huarahi e mau ai kia ratou nga toenga whenua kia ratou i naianei kei te tino mohio hoki koutou kinga mahi anga Maori. I te tau 1888 i tu he hui rapu tikanga monga ture e hanga ana e te Paremata i aua tau ki tenei whare [te Tiriti o Waitangi]. I tu hoki tetahi hui ki Waiapu i taua tau ano monga ture whenua Maori ano te take. I tu tetahi hui ki Omaha, Heretaunga i taua tau ano monga ture whenua Maori ano te take. I tu tetahi hui ki Wairarapa i taua tau kotahi ano monga ture whenua Maori ano te take o tera hui. I tu hoki tetahi hui ki Whanganui i taua tau kotahi ano 1888 Konga kupu katoa i mahia i roto i etahi hui i haria katoatia ki te hui i tu nei ki Putiki. I whakatoputia katoatia ki reira nga kupu o era atu hui. Kia ana konga kupu i oti te whakaae o tenei hui o roto o ero hui i tu ra ki Waitangi, Waiapu, Omaha, Wairarapa, manga mema Maori e whakapuaki ki te Paremata, nga ture i mahia e te Iwi Maori hei tikanga mo o ratou whenua. Kia ana hoki me whaka kotahi nga mema, ina tu ratou ki te Paremata. Me tautoko katoa ratou i te korero a tetahi a tetahi o ratou whakaaetia ana e ratou. Te taenga o ratou ki te Paremata, pakaru ana aua mema, Kaore i topu, a kore ana he mea i oti kia rite ki te hiahia o te Iwi Maori.

He pera ano te take o tenei whakaminenga i karanga tia ai kia huihui mai ki te Tiriti o Waitangi nei, ara he rongo i te mamae me te taumaha onga ture ote Kooti Whakawa whenua Maori, nga ture Ruri Whenua Maori, nga ture Whakawa tuarua, Whakawa Wehewehe, Whakawa hea tupapaku, onga Kaitiaki, Arai hoko tahae, Hoko Whenua Maori, Here Whenua Maori, Mokete Whenua Maori, Rihi Whenua Maori, Kaitiaki ote Katoa, onga Mahinga koura.

Iroto i enei ture katoa kua korerotia ake nei, nui atu te mate ote Iwi Maori i o ratou toenga Whenua.

No Konei i Whakahokia ai nga take hei mahinga ma tenei whakaminenga Rangatira kinga timatanga mai onga ture, ara ki te Tiriti o Waitangi ote tau 1840, me te rarangi 71 o te Ture nui mo Nui Tireni oto tau 1852. I tupu ake hoki i roto i enei ture nga hanganga ture e mahia nei ki runga inga Whenua Maori, ara nga mana. Na, ka korero atu ahau kia koutou e tenei whakaminenga Rangatira onga motu e rua, mo te tikanga o te take tuatahi i roto i te panui, ara e ki ana taua take tuatahi. "Kote whakotahitanga onga Iwi Maori kia mahia i konei kia oti."

Kote tikanga o tenei kupu Whakakotahitanga, he whakaae tanga na te tane na te wahine me te tamaiti kia kotahi he tikanga mo ratou. Mehemea ka ki to ratou kai—whakahaere, "Me penei he ture mo tatou," whakaae katoa te tane, wahine, me te tamiti. Ki te ki ano to ratou kai whakahaere "Tenei te huarahi her haerenga mo tatou," whakaae katoa ratou. Ko te tino tikanga tenei o tenei kupu, he kore no tetahi o taua huihuinga tangata e putake ki tetahi huarahi ke. Kotahi ratou monga mea katoa. Na reira tenei take i panga ai ki mua i te panui kia mahia e tenei huihuinga Rangatira kia whakaae nga iwi Maori katoa o enei motu e rua kia kotahi he tikanga. Kaua etahi iwi o enei motu e rua e noho ki waho ote whakakotahitanga. Mehemea ka kotahi nga Iwi o enei motu tuturu rawa, katahi taua whakakotahitanga o aua iwi Maori nei ka tahuri ki te mahi, ki te ata whiriwhiri inga ritenga ote take tuarua i roto i te panui, me te take tuatoru i roto i te panui, me te take tuawha. Ka mutu taku whakamarama i tena take. Ka whakamarama ahau i te tikanga o te take tuarua 'Te Tiriti o Waitangi kia tirohia kei tewhea wahi o taua Tiriti i manakore ai tatou ki te whakahaere ritenga mo o tatou whenua.'

Na ko te tikanga o tenei kupu o te Tiriti o Waitanga, he huihuinga nonga Rangatira Maori o Aotearoa me te Waipounamu, me te Kawana a te Kiuni i whakarite ai, ki Waitangi nei i mua i te tau 1840 kite whakatakoto ture i waenganui ote Iwi Maori o tetahitaha, ote Kuinio Ingarangi metona iwi otetahi taha. Na taua Tiriti i hoatu ai enga Rangatira ote Iwi Maori he whaitaketanga mo te Kuini ratou ko tona iwi kia noho ki Aotearoa me te Waipounamu, ara kote whakaaetanga i te mana ote Kawanatanga ote kuini kia tu kinga wahi katoa o Nui Tireni. No reira i whakaaetia ai te iwi paanga kore kia whaipaanga ki tenei motu, ara i runga anake i te whakaae o te tangata nana te whenua kia hokoa ki te utu i whakaritea e te kaihoko raua ko te tangata nana te whenua.

No taua Tiriti hoki i whakatuturutia ai enga taha e rua ki te iwi Maori ano te mana o ratou whenua. Emohio ana koutou ki ta tatou ritenga mo tenei kupu i to tatou reo ake, no te mea ko tenei kupu ko te mana, he mea tino nui whakaharahara. Ki to tatou ritenga e kore rawa e tae atu tetahi Rangitiratanga ki te whakahaere ritenga mo te taonga kei raro i te mana i whakaaetia ki tetahi Rangatiratanga.

Kaati i konei taku whakamarama mo tenei take.

Ka timata ahau ko te take tuatoru.

E ki ana te rarangi 71 o te ture nui mo Nui Tireni o te tau 1852 kia tirohia kaore ranei he kupu i roto i taua ture e whakamana ana i te iwi Maori ki te hanga ture mo ratou whenua.

Ko te ritenga o te kupu Rarangi 71 o te ture nui mo Nui Tireni o te tau 1852.

He whika te 71 no te Rarangi i noho ai nga kupu o te ture. E whakaae ana taua ture i mahia ra mo Nui Tireni, ka whaimana tonu te iwi Maori ki te whakatu Kawanatanga mo ratou, kia wehea hoki tetahi wahi o Nui Tireni hei takotoranga monga ritenga Maori, monga ritenga ia e kore e takahi inga ture e ora ai te tangata. Kaore he Maori i uru ki te hanga i tenei ture i taua tau, koia te tino take i maka ai hei take tuatoru hei whiriwhiringa ma tenei whakaminenga.

Ko te korero ahau mo te take tuawha. Kaore e roa no te mea e hara tenei i te take no mua engari hemea kia tirohia e tenei hui. Mehemea ka kitea tera e tupu he raruraru ki Nui Tireni i enei take e toru i runga ake nei, me whakarere enei whakahaere katoa. Heoi me mutu taku whakamararoma i konei mo enei take katoa.

Na nukuhia te korero mo te ata te 20 nga ra o Aperira 10 a.m.

I te 10 a.m. o te 20 onga ra ka noho te korero i waho o te whare. I whakaturia he komiti hei whiriwhiri monga take e wha kua korerotia i runga ake nei. He mea ata kowhiri na te iwi nui tonu o taua whakaminenga.

Tu ana taua komiti hei whakawhai i nga tikanga katoa. Konga ingoa enei onga mema o taua komiti.

- *Ko Meiha Keepa (tiamana)*
- *Tunuiarangi*
- *Mangakahia*
- *Hoani Nahe*
- *Peni Teuamairangi*
- *Wi Pere*
- *Timoti Whiuia*
- *Re Te Tai*
- *Hemi Tupe*
- *Wiki Tewhai*
- *Hare Reweti*
- *Poata Uruamo*
- *Iraia Kuao*
- *Netana Patuawa*
- *Hone Ngapua*
- *Riwi Taikawa*
- *Eramiha Paikea*
- *Mitai Titore*

I te tunga o tenei komiti, katahi ka haere taua komiti ki roto i te whare [Te Tiriti o Waitangi].

I te nohoanga o te tiamana ki runga i tona tia ka timata te mahi i te take tuatahi.

- Kote whakataunga ate Komiti i whakaturia ete whakaminenga nui onga rangatira, i hui ki Waitangi ite 20 onga ra o Aperira 1892, i whakatuturutia ai te whakakotahitanga onga Iwi Maori Katoa o Aotearoa mete Waipounamu, me era atu motu, kua whakatuturutia nei ete whakaaetanga me te tuhinga onga rangatiri i hui ki Waitangi Pewhairangi i o ratou ingoa kite pukapuka ote whakatuturutanga ote kotahitanga onga Iwi Maori, ote motu nei i raro ite mana o te Runanga ote tau 1835, i raro ano hoki ote mana ote Tiriti o Waitangi o te tau 1840, mete rarangi 71, i whakaputaina ite tau 1852, ki runga kinga Iwi Maori hui atu kinga awhekaie, me o ratou uri, haunga ia nga awhekaie e kore e whakaae ki tenei whakakotahitanga.
- E tino whakatuturutia ana tenei whaka kotahitanga e nga rangatira i haere mai i roto inga takiwa pooti mema Maori, Kite Paremata o Nui-Tireni he mema nei ratou aua rangatira note hui ote Waipounamu (Ngaitahu me Ngatimamoe) me era atu motu e piri ana ki enei i tae mai nei, i te hui i tu ki Waitangi ite 14 onga ra o Aperira 1892.
- I raro inga mana katoa o tenei whakakotahitanga e tino whakakahoretia atu ana te Kooti whenua Maori, o Nui-Tireni me ona ture katoa, a ka waiho manga Komiti Maori e whakaturia ana, i raro ite mana, ote Tiriti o Waitangi (Ht. nga whenua Maori Ht.) e takoto papatupu ana kaore nei ano kia whakawakia ete Kooti whenua Maori. Kua puta nei nga Karauna Karaati Tiwhikete whakamaharatanga take, Teoitenate ranei.
- I raro ano hoki onga mana onga whakataunga onga whiriwhiringa ate hui rangatira onga iwi nei ki Waitangi i te ra kua tuhia ki runga nei e whai mana ana tenei komiti kite whakamutu ite tu a nga Ateha o taua Kooti whenua Maori. Mehemea ia he Ateha taua Ateha aua Ateha ranei no te iwi Maori kua whakaaturia ki runga nei.
- Konga kooti whakawa whenua Maori kua kahititia i naianei, ka kahititia ranei a muri ake nei, ka araia ete whakaminenga rangatira ote whakakotahitanga, onga iwi Maori, o Aotearoa mete Waipounamu, menga motu e tata ana. Engari konga tono whakawa tuarua kua riro nei he moni kite tumuaki kai whakawa ote kooti whenua Maori hei whakaara i ana tono tuarua, me whakahaere tonu era tu whakawa, kei pa he mate kinga tangata mote rironga o a ratou moni, a kite mutu aua whakawa me mutu.
- Notemea e tika ana kia ono wehenga o Aotearoa kia rua o te Waipounamu ka peneitia nga rohe No Akarana. Ki Muriwhenua kia 2 wehenga, no Akarana ki Poneke kia 2 wehenga, no Akarana ki Wairarapa kia 2 wehenga, no Whakatu ki Oraka kia 2 wehenga, no reira e tika ana kia 12 mema mo ia wehenga, mo ia wehenga, e tae ai kite 96 mema mo nga wehenga katoa o Aotearoa mete Waipounamu.
- No reira e tika ana kia whakahohorotia te ra hei pootitanga mema mo tawa runanga nui, monga motu e rua kite tahi onga ra o Hune 1892, kia tu ai te huihuinga nui onga rangatira o Aotearoa mete Waipounamu

ate 14 onga ra o Hune 1892 ki Heretaunga, Hakipei, kite wahi kua whakaritea ete komiti hei huihuinga mo te Runanga nui onga rangatira o Aotearoa mete Waipounamu ate ra kua whakahuatia i runga nei: hei taua huinga tino mahia ai nga Ritenga katoa o nga take erua (1) Te Tiriti o Waitangi (2) mete Rarangi 71 o te ture nui mo Nui Tireni o te tau 1852. Kei taua hui hokiata whakaotia ai nga ritenga o te whakakotahitanga mete take tua whaa ka mahia hoki ki taua huinga nga tino kupu hei hoatu tanga manga mema Maori ki te Paramete.

- Kote whakaaturanga onga wawahanga onga. takiwa o te pootitanga mema o te Raki, monga mema o te Komiti nui o te kotahitanga e 24 kia pootitia.

Nga mema mote takiwa Pooti ki te Tai Hauauru.

Rohe pooti mema o te Tairawhiti.

Kua waiho mo te Waipounamu e 20 mema, e 28 mo te Tairawhiti i te mea he nui nga kainga ote Tairawhiti.

Haere Mai.

E hoa ma, e nga mema o roto o nga wahanga e ono o Aotearoa menga mema o nga wahanga o te Waipounamu, he mea pooti nei koutou na o koutou Iwi, Hapu ranei, i te tahi o nga ra o Hune, 1892. he powhiri atu tenei ia koutou kia tae a tinana ake koutou ki te Waipatu, Heretaunga a te 14 o nga ra o Hune, 1892, ki te mahi inga ritenga o roto inga take i panuitia i te Tiriti o Waitangi i te 14 o nga ra o Aperira, 1892, a ki te mau mai hoki i o koutou auetanga ki konei tirotiro ai.